

Başlıca Dünya Dinlerinin Ekonomi ve Kalkınmaya Yaklaşımı

The Approach of the Major World Religions to Economics and Development

MUHSİN HALİS *

AYHAN HİRA**

AHMET FARUK GÖKSÜN***

* Prof., Kocaeli University, Faculty of Business Administration, Department of Organization and Management; Umuttepe, 41001 Kocaeli/Türkiye, E-Mail: mimhalis@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9495-5083>

** Assoc. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies; Umuttepe, 41001 Kocaeli/Türkiye, E-Mail: ayhan.hira@kocaeli.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3574-7660>

*** Res. Asst., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies; Umuttepe, 41001 Kocaeli/Türkiye, E-Mail: ahmetfarukgoksun@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0107-0492>

Öz: Din genellikle bir grup insan tarafından paylaşılan bir dizi inanç ve uygulamanın yanı sıra kültürel gelenekler, tarih ve mitolojiyi de kapsar. İlk ekonomik yazılar dini dışsal bir faktör olarak ele almıştır. Daha sonra, din ve kalkınma arasındaki bağlantıları açıklamak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Rasyonel seçim yaklaşımı, dinin esnekliğini, dinlerin faaliyet gösterdiği siyasi ve ekonomik ortamdaki değişikliklere verilen rasyonel bir ekonomik yanıt olarak görmektedir. Buna ek olarak, aile inancı, sosyal ağlar ve diğer unsurları içeren yaklaşımlar da din ve ekonomi arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Ekonomik büyümenin belirleyicileri üzerine yapılan önceki araştırmalar genellikle dinin etkisini ihmal etmiştir. Bu boşluğu doldurmak için dinî uygulama ve inançların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini dinin ekonomik faaliyet üzerindeki etkisi açısından incelemek kayda değerdir. Bu makalenin amacı, literatüre dayanarak devlet, din ve ekonomi arasındaki ilişkiye ışık tutmaktır.

Anahtar kelimeler: Kapitalizm, Devlet ve din, Din ve ekonomik gelişme, İslam ve ekonomi, Hristiyanlık ve ekonomi

Abstract: Religion generally encompasses a set of shared beliefs and practices held by a group of people, as well as cultural traditions, history and mythology. Early economic writings treated religion as an exogenous factor. Later, various theories were put forward to explain the links between religion and development. The rational choice approach sees the flexibility of religion as a rational economic response to changes in the political and economic environment in which religions operate. In addition, approaches that include belief in family, social networks and other elements also determine the relationship between religion and the economy. Previous research on the determinants of economic growth has generally neglected the impact of religion. To fill this gap, it is noteworthy to examine the impact of religious practices and beliefs on economic growth from the perspective of religion on

Gönderim 20 Eylül 2023
Düzeltilmiş Gönderim 22 Aralık 2023
Kabul 28 Aralık 2023

Received 20 September 2023
Received in revised form 22 December 2023
Accepted 28 December 2023

economic activity. The aim of this article is to shed light on the relationship between the state, religion and the economy based on the literature.

Keywords: *Capitalism, Religion and economy, Religion and economy development, Islam and economy, Christianity and economy*

Giriş

Bu çalışmada dinlerin ekonomiye yaklaşımı, Musevilik, Hristiyanlık, İslam ve Konfüçyus dinleri kapsamında incelenmektedir. Bilindiği gibi iktisadi yaşam, başta devlet, din ve cemaatler olmak üzere aile, eğitim ve diğer iktisadi olmayan toplum kurumlarından önemli ölçüde etkilenmektedir. Ekonomik hayat, başta devlet olmak üzere siyasi kurumlarla yakından bağlantılıdır. Devletin toplumdaki rolü ve grup, şirket, birey ve devlet çıkarları arasındaki korelasyon iktisadi yaşam üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Batı'da gelişen liberal paradigma, bireyin devletten bağımsızlığına, devlete rağmen ve ondan bağımsız olarak zenginleşmenin mümkün olduğu fikrine dayanır. Laissez faire (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) olarak adlandırılan ideoloji, serbest rekabet ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi ilkelerini savunur. Batılı sosyokültürel modellerde devlete, görevi sadece serbest piyasanın işlemesi için gerekli koşulları yaratmak ve öncelikle mülkiyet haklarının korunmasını sağlamak olan minimize edilmiş bir gece bekçisi rolü biçilir. Ancak, devletin mülkiyet haklarının garantörü olarak bile gerekli olmadığını ve koruma hizmetlerinin serbest piyasada da sağlanabileceğini savunan liberteryenler gibi daha radikal piyasa görüşlerinin destekçileri de vardır. Böylece, piyasa, tek düzenleyici, dengeleyici, bütünleştirici güç olarak ortaya çıkmaktadır.

Dini inançlar bütün kültürel ve sosyal değerleri, sosyal yapı içindeki kurumları belirlemektedir. Bu bağlamda dinî anlayış farklılıkları, siyasi kültürlerin devlete yüklediği rolleri de farklılaştırmaktadır. Doğu ile Batı arasında din farklılığı ekonominin yapı ve anlayışının önemli bir bileşeni olarak devletin rolünü de etkilemektedir. Batıda devlet bütünleştiricidir, hakemdir, bireyler ve temel sosyal birimler arasındaki ilişkileri uyumlaştırıcıdır, yerli ve yabancı iktisadi varlıklar arasında arabulucu rolü üstlenen bir organizasyondur. Burada iktisadi varlık devletle birlikte zenginleşmeye yönelir ve ondan aktif bir ekonomi politikası bekler.

Doğu ve Batı arasındaki yaklaşım farklılığı, doğal olarak iktisadi özne ve devlet ilişkisini belirleyene farklı ekonomi politikalarının, bunun yanı sıra Batı ve Doğu'ya özgü farklı iktisadi sistemlerin gelişmesine de neden olur. Merkantilizm ve devletin korumacı politikası, kapitalizmin oluşum döneminde ulusal ekonominin yükselişine katkıda bulunur. Merkantilizmden serbest ticaret ideolojisine geçiş, genellikle ulusal üreticiler devlet desteği olmadan ticaret yapabilecek kadar güçlendiğinde gerçekleşmiştir. İktisadi varlıklar ve siyasi kurumlar arasındaki etkileşim bağlamında, bireysel/kurumsal - genel/ulusal/devlet çıkarları çizgisinde bir öncelikler sistemi oluşur. Örneğin ABD'de, özel sektör çıkarları devlet çıkarlarına göre öncelenirken, Doğu toplumlarında bunun tam tersi bir durum söz konusudur ve bu durum modern iktisadi kalkınma ve rekabet gücü üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Şöyle ki, Batı Avrupa'da hükümet maliyetli bilimsel araştırmalar için güçlü birliklerin kurulmasını desteklerken, Amerikalı girişimciler kendi kaynaklarına güvenmek zorundadır. Zira temel ilkeleri arasında özel sektörle ilgilenmek işlevi olmayan devlet, korumacı önlemler alma ve mali destek sağlama konusunda isteksizdir.

Görüldüğü gibi, devletin kendisi büyük bir girişimci olarak hareket edebilmektedir. Bu durum, kamu sektörünün iktisadi sistemdeki yeri, önemi, özgül ağırlığı, örgütlenme özellikleri ve toplumda ona karşı takınılan tavır bakımından iktisadi yaşamın özelliklerini belirleyecek düzeyde etkili olabilmektedir.

Devletin Girişimciliğe ve Ekonomiye Etkisi

Devlet ve ekonomi ilişkisi bağlamında Sombart, sermaye yoğunluğu ve kullanım zorunluluğu nedeniyle bireysel girişimcilerin ustalaşmasının zor olduğu ekonominin birçok alanında girişimciliğin “temel dayanağı” olan inisiyatif devletin iktisadi hayata katılımına bağlamıştır. Aynı zamanda, Sombart’ın en ilginç çıkarımı, en büyük kapitalist işletme olarak devletin kendisinin bir model olarak hareket ettiğidir. Nitekim özel kapitalist ruh için bir uyarıcı olarak hareket eden devlet, tüm örgütsel konularda bir eğitmen olarak işlevseldir ve iş ahlakı konularında bir eğitmen olarak aktiftir (Sombart, 2017). Bu düşünceye göre Batı’nın iktisadi gelişime açıklığı, burjuva öncesi maceracı iş adamının hızlı kâr arayışının aksine, uzun vadeli hedeflere yönelme ve işletmenin istikrarı gibi kapitalist girişimcilik özelliklerinin gelişimine borçludur (Sombart, 1994).

Modern iş kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelen birçok faydalı yönetim tekniği ve becerisi, özel teşebbüs uygulamalarına kamu yönetimi alanından girmiştir. Örneğin muhasebe, 15. yüzyılda İtalya’da şehir yönetiminde tanıtıldıktan ve etkinliğini kanıtladıktan sonra yavaş yavaş ekonomi yönetiminin ve özellikle de iş uygulamalarının zorunlu bir normu haline gelmiştir. Yine organizasyon fikri, katı iş hiyerarşisi, görev ve sorumlulukların net bir şekilde bölünmesi de kamu yönetimi uygulamalarından iktisadi organizasyonlara geçmiştir (Sombart, 2017: 148).

Devletin iktisadi hayata ve kendi iktisadi faaliyetlerine müdahale miktarı, ulusal ekonominin gelişimi için temel öneme sahiptir. Ekonomide hantal devlet yapısı, özel girişimcilik kurumunun istikrarsızlığına, çıkarlarının ve değerlerinin eklenmemiş doğasına ve özel mülkiyet kurumunun zafiyetine neden olabilmektedir. Bürokratizm, yavaşlık, esnek olamama ve nihayetinde işin verimliliğine yönelik bürokratik kayıtsızlık gibi iş kültürünün özellikleri genellikle devletin etkisiyle ilişkilendirilir.

Benzer sorunlar, Konfüçyüs döneminden bu yana ekonominin bürokratik yönetimi geleneğinin yerleşik olduğu Çin kültürü araştırmacıları tarafından da kaydedilmiştir. Konfüçyüs geleneği dağıtım, talep, rant vb. konularda geniş bir külliyata sahiptir, ancak üretim ve girişimcilik konularında bu külliyata rastlanmaz. Konfüçyüs geleneği içinde oluşturulan iktisadi incelemeler, devletin ekonomi üzerinde sıkı bir denetim kurmasını, maliyeye özel önem verilmesini, vergilerin zamanında ve eksiksiz toplanmasını ve halkın zenginleşmesi için gerekli koşulların yaratılmasını öngörür, zira halkın zenginliği devletin refahının anahtarıdır. Buna ek olarak, ekonomi alanında ahlakın adillğine ve güdülerin rasyonelliğine gereken özenin gösterilmesini tavsiye ederler. Buna göre Konfüçyüsçü ekonomi kavramının en önemli dogmaları “adalete büyük önem vermek”, “kârı göz ardı etmek”, “savurganlıktan kurtulmak” ve “tutumluluğu teşvik etmek” gereklilikleridir (Lin, Button, Su ve Chen, 2016: 158-172).

Japonya’da piyasanın devlet tarafından düzenlenmesinin temel amaçlarından biri, rekabetin ve girişimcilerin bireyselciliğinin kamusal yaşam ve iktisadi kalkınma

üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmektir: “Japonlar, estetik değerlerine uygun şekiller vermek amacıyla ağaç gövdelerini ve dallarını bağlamak ve bükmek için ipler, teller ve kordonlar kullanma uygulamalarını anımsatan piyasa sürecinden mümkün olduğunca çok belirsizlik unsurunu ortadan kaldırmayı tercih etmektedirler” (Okimoto, 1989).

Japonya'da güçlü bir merkezî devletin piyasanın gelişimini yavaşlatma becerisi, “saf” piyasa düzenleme mekanizmalarının sosyal ve kültürel alana nüfuz etmesiyle ortaya çıkan yıkımdan toplumun sosyal temellerini korumak için bilinçli olarak kullanılmaktadır. İngiliz sosyolog Polanyi'nin Büyük Dönüşüm adlı eserinde vurguladığı gibi, Yeni Çağ'ın başında Avrupa devletlerinin korumacı politikası da meta-para ilişkilerinin kişiler arası bağlar üzerindeki yıkıcı etkisini yavaşlatmayı, geleneksel toplumun sosyal kurumlarının -cemaat, kolektif toprak mülkiyeti, paternalist ve dayanışmacı temeller- çözülme hızını azaltmayı amaçlıyordu (Polanyi, 2002).

Sombart, zayıf bir devletin çoğu zaman ekonomi üzerinde, özellikle de girişimcilik faaliyetleri üzerinde üretken bir etkiye sahip olduğunu belirtmekte, 1870 öncesi İsviçre ve Almanya'yı buna örnek olarak göstermektedir. Nitekim bu ülkelerde güçlü bir merkezî devletin desteğinden yoksun olan vatandaşlar, ancak ikna sanatı ve iyi bir uygulama ile kazanç sağlayabildikleri için kendilerini pazarın ihtiyaçlarına daha fazla adapte etmek zorunda kalmışlardır (Sombart, 2017).

İktisadi yaşam üzerinde hem güçlü hem de zayıf devlet etkisinin tehlikesi akılda tutulmalıdır. Ekonomiye aktif olarak müdahale eden ve vatandaşların faaliyetlerini tamamen düzenleyen aşırı güçlü bir devlet, onları çok sayıda yasak ve kısıtlamayı aşmaya, “gölgeler” ve suç alanına çekilmeye teşvik eder. Vatandaşların iktisadi çıkarlarını ve haklarını koruyamayan zayıf bir devlet de onları hukuk dışı güçlere yönelmeye teşvik eder.

Dinin Girişimciliğe ve Ekonomiye Etkisi

Batı toplumlarında kilise politikası olarak devlet dinine mensup çoğunluğa çeşitli faaliyet alanlarında geniş fırsatlar tanınırken dinî azınlıklar baskı altında tutulmuş, bu baskı dinî azınlıkları iktisadi ve girişimcilik faaliyetlerinde kendilerini gerçekleştirmeye zorlamıştır. Katolik ülkelerdeki Protestanlar kadar, diaspora Yahudilerinin, Güneydoğu Asya'daki Çinlilerin, Hindistan'daki Sihlerin, Güney Afrika'daki Hinduların faaliyetleri, bu azınlık statüsü içinde değerlendirilmelidir. Bu yaklaşım, Weber, Sombart, Simmel ve diğer araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir.

Weber “Dünya Dinlerinin Ekonomik Ahlakı” adlı eserinin “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” bölümünde, dinlerin iktisadi kültürün oluşumu üzerinde özel bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Onun tarafından önerilen sosyolojik paradigmanın (sosyolojiyi anlamak), metodolojik ilkelerine göre, sosyal hayat ve tarihsel süreç, insanların eylemlerini en önemli güdülerine indirgeyerek anlaşılır. Burada kastedilen, davranış motivasyonunun altında yatan ve önemli görülen kültürel değerlerdir. Bu tür motivasyonun temelinde bir dünya görüşü ve çözümü dinî inanç tarafından belirlenen hayatın anlamı vardır (Bodur, 1990: 80-105).

Dinin değerler evreni bir müminin gündelik, seküler yaşamını rasyonelleştirir. Zira ona bir anlam yüklemeyen ve onu üst düzey değerlerle ilişkilendirmeden gündelik hayatın rasyonelleştirilmesi mümkün değildir. Ayrıca gündelik faaliyetler dinî yaşam biçiminin normları temel alınarak düzenlendiğinde, girişimciliği sağlayan dinî

motivasyon, iktisadi faaliyetin etik olarak düzenlenmesinden ibarettir ve burada zenginleşme arzusunun yüce bir şekilde onaylanması söz konusu değildir. Ayrıca din, kendi kabulleri, iç örgütlenmesi, hiyerarşisi, normları ve davranış kuralları, sembolleri ve normların ihlaline karşı bir yaptırım sistemi kurumsallaştırmıştır. Bu kurumsal yapıya paralel tarikatlar, cemaatler ve diğer örgütler de bulunmaktadır. Dinî kurumların yanı sıra dinî inanç ve dünya görüşü de iktisadi hayatı etkilemektedir. Nitekim örgütlenmeye sahip olmayan Hinduizm, Konfüçyüsçülük gibi dünya dinleri bile belirgin bir etik yönelime, normlara ve yaşam biçimini düzenleyen ritüeller sistemine sahiptir.

Doğu medeniyetlerinin kapitalist tipte üretim ve girişimciliği endojen bir temelde geliştirmemiş olmalarının sosyolojik olarak açıklaması, Weber'e göre manevi, değer ve motivasyon alanındaki farklılıklardır. Zira 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa, Hindistan ve Çin'de kapitalizmin gelişmesi için sosyal ve iktisadi ön koşullar neredeyse eşit derecede mevcuttur. Şöyle ki, doğa bilimleri geliyordu, nüfusun zanaatkar katmanları yeterli özerkliğe sahipti, toplumun tüm katmanlarında bölgesel ve hatta dünya ölçeğinde ticari ilişkiler kurulmuştu. Buna rağmen Doğu geleneksel kalırken kapitalizm Batı'da gelişmeye başladı.

Burada söz konusu ayrıştırıcı etken olarak dinin girişimciliğe ve ekonomik yapıya etkisini ortaya koymak amacıyla kronolojik sırayla Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerindeki iktisadi yaşam anlayışları ele alındıktan sonra Konfüçyüsçülük'teki yaklaşıma yer verilecektir.

Yahudilik ve Ekonomi

Yahudiliğin iktisadi etiği rasyonalite ve dünyevi çilecilik ruhuyla doludur. Yahudiler için maddi dünya manevi dünyadan daha az önemli değildir, aksine yaratılışın süsüdür. Yahudi iktisadi kültürünün özgünlüğü, Tanrı'ya gerçek hizmetin ancak düşüncelerin dindarlığını yaratıcılık ve yaratma enerjisine dönüştüren gerçek eylemlerle mümkün olduğu inancına dayanır. Her müminin dini görevi, çevresindeki dünyanın en azından bir kısmını ilahi iradeye ve ahlaki normlara uygun olarak düzenlemektir. Bu nedenle her türlü faaliyet, her türlü emek ve her türlü meslek onurlandırılır ve saygı görür. Önemli olan, bu faaliyetin akılcı bir şekilde yürütülmesi ve her inanan Yahudi'nin kendi "yaşam planına" sahip olması, yani ulaşmaya çalıştığı hedefin ve bu hedefe ulaşmanın ana aşamalarının açıkça farkında olmasıdır. Bu nedenle, gençlik eğitiminin temel amacı, hedefleri ve bunlara ulaşmak için gerekli araçları planlama, araçları rasyonel bir şekilde kullanma ve kişinin yeteneklerini geliştirme becerisini geliştirmektir.

Yahudi dini etiği, iktisadi ve girişimcilik faaliyetlerinde kendini gösterebilen rasyonel dünyevi faaliyetlere yönelir. Kaçınılmaz olarak doğuştan gelen bencillik Yahudilik tarafından kınanmaz, çünkü insanın iradesini ve enerjisini harekete geçirmeye yardımcı olur ve kişi için fayda her zaman eninde sonunda toplum için faydaya dönüşür. Biriken servet emeğin adil bir ödülü olarak görülür (ticaret, bankacılık dahil). İhtiyaç ve zorluklara sabırla katlanan ve bunları ilahi bir sınav veya ceza olarak algılayan Yahudi, çok da uzak olmayan bir gelecekte, bu hayatta ödüllendirilmeyi bekler. Yahudiliğin seküler etiği, takipçilerinin rasyonel finansal faaliyetlere olan özel eğilimine katkıda bulunmuştur. Bu özel ruhani ve ahlaki gelenekler onlara Antik ve Orta Çağ'da Hıristiyanlara karşı önemli avantajlar sağlamıştır.

Her türlü doğru, yararlı faaliyet, tüm meslekler Yahudilik çalışma ahlakı tarafından eşit derecede kabul edilir. Çiftçiliğe ve zanaatkârlığa saygı duyulur, ancak eğitim ve bilgiye duyulan özel saygı Yahudiliğin çalışma ve meslek kültürünün tartışılmaz bir özelliğidir. Sadece Yahudilik istisnasız herkese “Kutsal Yazılar”ın sistematik bir şekilde incelenmesini ve kamuya açık bir şekilde açıklanıp yorumlanmasını emreder. Her babanın ilk görevi, sadece erkek çocuklarını değil kız çocuklarını da eğitmektir. Kaynaklar, Orta Çağ’da nüfusun çoğunluğunun okuma yazma bilmediği Avrupa şehirlerinde Yahudilerin neredeyse tamamen okuryazar olduğunu ifade etmektedir.

Hristiyanlık ve Ekonomi

Katoliklik ve Ekonomi

Katolik Kilisesi'nin mülkiyet konusundaki tutumu, tüm sosyal doktrinler gibi, Kilise Babalarının mirasına dayanmaktadır. Onlar esas olarak üretim ve iktisadi kalkınmayla değil, maddi zenginliğin yeniden dağıtılmasıyla ilgilenmişlerdir. Katolik doktrini açısından, mülkiyet ve maddi eşitsizlik kendi başlarına kınanmaz, ancak ilk olarak yoksullara karşı saygılı bir tutum gerektirir, çünkü “onların yüzü Mesih'in yüzüdür” ve ikinci olarak yoksullara yardım etme, serveti hayırseverlik yoluyla yeniden dağıtma ihtiyacı vardır. Yeniden dağıtım tamamen içsel ahlaki güdülere, Tanrı ve komşu sevgisine dayanmalı ve hiçbir durumda eşitlikçiliğe ya da dışarıdan dayatılan zorla sosyal statü değişikliğine dayanmamalıdır. Katolik ilahiyatçılar servet edinme araçlarını ahlaki oldukları, yalnızca kişisel çıkar değil, aynı zamanda ortak iyinin peşinde koşmaya ve komşuya duyulan sevgiye dayandıkları ölçüde meşrulaştırırlar. Aynı zamanda, harcanan emeğin karşılığının verilmesi ahlaki ilkesi de savunulmaktadır. Tüm iktisadi faaliyet türleri arasında tefecilik, tam da emeğin ve ücretin yetersizliği nedeniyle en katı ve tutarlı şekilde reddedilir. Dolayısıyla Katolik ekonomi etiği, Hristiyanlığın ruhani ve ahlaki ilkeleri tarafından düzenlenen ve sınırlandırılan dünyevi faaliyetlere odaklanır ve doğru yaşam tarzıyla kurtuluşunun ön koşullarını yaratan bireyin faaliyetlerini teşvik eder.

Katolik Kilisesi, inananların günlük yaşamın değişen koşullarında sürekli ruhani rehberliğe sahip olmasını sağlar. Papalık genelgelerinin yanı sıra Papalık Makamının mesajları, hitaplar ve diğer belgeler, günün önemli konularının dinî yorumunu sağlar. Kilise yalnızca ilkesel kılavuzlar sunmakla kalmaz, aynı zamanda iktisadi yaşam da dahil olmak üzere belirli sorunlara karşı tutumunu da ifade eder.

1891 yılında Papa 13. Leo'nun ansiklopedisi olan “Rerum novarum”da kapitalist topluma, onun çelişkilerine, sınıf karşıtlıklarına ve yoğun bir şekilde gelişen sosyalizme karşı takınılan tutum anlatılmıştır. Burada sömürü ve sınıf mücadelesi reddedilmiş, insanlığa Hristiyan kardeşliği ve teosentrik bir ahlak önerilmiştir. Bu yolda Katolik inancı, emeğe yüksek ahlaki ve manevi değerini yeniden kazandırmıştır.

Papa 12. Pius, 1952 Noel mesajında sanayi toplumunun “teknoloji” ve “organizasyon” ile insana tahakküm etmesini eleştirmiştir. Zira bunlar insan toplumunu devasa bir makineye dönüştürmekte ve maneviyatın yitirilmesine yol açmaktadır. Bu fikirler Papa 23. John'un (1961) “Mater et Magistra” (Anne ve Akıl Hocası) ve Papa 6. Paulus'un “Populorum progressio” (“Halkların Gelişmesi”) ansiklopedilerinde geliştirilmiştir. Şöyle ki, Batı toplumu, modern endüstriyel üretimin ürettiği sert ve insanlık dışı versiyonuyla bir “emek dini” yaratmıştır. Sanayi toplumu kendi içinde insanın teknik ve sosyokültürel olanaklarını önemli ölçüde genişletip yoksulluğun

üstesinden gelmeyi mümkün kılmıştır. Öte yandan bu durum sömürü sebebiyle “Üçüncü Dünya” halkları için kültürel kimliğin kaybına, alışılmış yaşam biçiminin yok edilmesine yol açmıştır.

Doğal hukuk doktrinini kabul eden Katoliklik, özel mülkiyeti dokunulmaz ve adil bir sosyoekonomik kurum olarak görür. Ancak bu, insanın kendini geliştirmesi ve iyi bir yaşam standardına ulaşması için bir araç olduğu zaman böyledir. Hem uluslar hem de bireyler için “sahip olmak” nihai hedef değildir. Çünkü nihai hedefi haline geldiği anda bu onun için bir hapisaneye dönüşür ve dünyanın geri kalanını gölgede bırakır. O zaman kalpler duygusuzlaşır ve kendi içlerine kapanır, insanlar dostlukla değil, kısa süre sonra kavga etmeye ve onları ayırmaya başlayan çıkarlarla bir araya getirilir. Bu hedef, varlığın yücelik niteliğinin gelişmesine engeller koyar (Mich, 1998: 145-180).

Modern Katolik Kilisesi, refahın tek ölçütü olmayıp insani değerlerle tamamlandığı takdirde, kârı iktisadi verimliliğin meşru bir mekanizması olarak kabul etmektedir. Papa 2. John Paul “Centessimus Annos” (1991) adlı ansiklopedisinde, kârın iş hayatının normal seyrinin bir göstergesi olarak meşru işlevini kabul etmektedir. Kâr, işletme hayatının düzenleyicilerinden biridir ve diğer insani ahlaki faktörlerin dikkate alınmasıyla desteklenmelidir. Öte yandan Çağdaş Katolik ekonomi anlayışında emek en önemli değer olmakla birlikte, Papa 2. John Paul’un özel ansiklopedisi “Laborem Exercens”te (1981) belirtildiğine göre uygarlık emeğin güncel sorunlarını, çalışan insan da bireysel sorunlarını kendi başına çözememektedir. Burada yapılması gereken, çalışan birey, sermaye sahipleri, sınıflar ve ulus arasında bir orta kültürün, ara örgütsel ve üretim bağlantılarının geliştirilmesidir.

Genel olarak Katoliklik, emek faaliyetinin manevi ve ahlaki içeriğine odaklanmayı sürdürmekte ve bunu engelleyen sanayi toplumundaki emeğin kişisizleştirilmesini ve yabancılaştırılmasını şiddetle eleştirmektedir. Modern girişimcilik Katolik Kilisesi tarafından, sadece sosyal sorumluluk, hümanizm ve başkalarına saygı gösterilmesi koşuluyla, aktif ve yaratıcı bir kişiliğin kendini gerçekleştirme biçimi olarak desteklenmektedir. Toplumu Katolik değerler temelinde yeniden düzenleme fikirlerinin ütopya olduğu hakkındaki suçlamalara ise Hıristiyanlığın Orta Çağ’da Batı medeniyetinin çehresini nasıl değiştirdiğini hatırlatarak yanıt verilmektedir.

Ortodoksluk ve Ekonomi

Ortodoks dünya görüşü, dünyayla aktif bir ilişkinin gerekliliğini inkâr etmez, insanın en yüksek manevi amacını unutmamasını, faaliyetinin anlamını belirleyenin maddi kazanç, pratik çıkar değil, ahlaki bilinç olmasını gerektirir. Bu yüksek yönelimler Ortodoks ekonomi etiğini belirler. Her türlü dünyevi faaliyet ruhani ve ahlaki içeriğine göre değerlendirilir. Bunlar öncelikle en yüksek dini güdüler tarafından yönlendirilmeli ve ruhu kurtarmaya hizmet etmelidir. Ekonomik çabalar içsel manevi çalışmaya yönelmeden yapılırsa, Tanrı ve komşu sevgisi tarafından yönlendirilmezse hiçbir anlam ifade etmez. Bir faaliyet, yapılan işin altındaki motivasyona, ne adına ve kalbin hangi içsel dürtüleriyle yapıldığına bağlı olarak hem iyi hem de kötü olabilir.

Ortodoks bakış, inananların gerçek amacı olarak emeğe odaklanmaktadır. Ekonomik emeği kölelere ait olarak hor gören antik dünyanın aksine, Avrupa

medeniyetine manevi ve ahlaki saygılığın bir işareti olarak çalışmaya saygıyı getiren Hıristiyanlık olmuştur. Bu emek bir yandan nimet diğer yandan yük olarak nitelendirilir. Şöyle ki, emek/çalışma, Adem'in günaha düşmesinden önce Yaratıcı'ya yaklaşmak için bir fırsattı. Ancak işlenen günah bunu ağır bir cezaya/ hayatta kalmak için verilen zorlu bir mücadeleye dönüştürdü. Ortodoks bakış açısına göre emek, Rabb'in dünya ve insan için planının gerçekleşmesine katkıda bulunduğu kutsandır. Ancak emek, bireylerin ya da insan topluluklarının bencil çıkarlarına hizmet etmenin yanı sıra ruhun ve bedenün günahkâr ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlıyorsa Tanrı'yı hoşnut etmez (Chaplin, 2002: 112-129).

Hıristiyanlığın emek anlayışı, emeğin meyvelerinin engellenmeden kullanılmasını gerektirir. Bu nedenle, işçi kazandığını almalıdır. Girişimcinin kârı da emeğinin bir ödülü olduğuna göre bunun ihlali kabul edilemez. Kazanılan mülkiyet, insanların kendileri ve toplumun yararına kullanmaları için Tanrı'nın bir armağanı olarak görülür. Eğer bir kişi şanslı ve zenginse, bu onun kendi liyakati değildir. Aynı zamanda, mülk sahibi olmanın kendi başına dinî bir anlamı yoktur. Bir kişinin zenginliği tek başına Tanrı'yı hoşnut edip etmediğinin kanıtı olarak kabul edilemez. Bununla birlikte, mülkiyet eşitsizliğinin doğası tartışılmamıştır. Servet ne anlama gelmektedir- Tanrı'nın bir armağanı mı, bir mümine yüklenen bir görev mi, yoksa ilahi talimatları yerine getirmek için bir sınav mı? Ve neden servet çoğu zaman Tanrı'nın ve insanların yasalarını ve ahlak normlarını açıkça ihlal eden insanlara verilmektedir? Bu sorular hala cevapsızdır.

Ortodoks Kilisesi girişimciliği ve zenginleşmeyi reddetmez, ancak bunların nedenleri ve biçimlerini önemser. Pragmatik ve teknolojik rasyonalitenin ardında manevi içeriklerini dikkate almayan, kamu ahlakına zarar veren, toplumun istikrarını baltalayan ve başkalarının refahına zarar veren, günahları, ahlaksızlıkları, zararlı tutkuları ve alışkanlıkları teşvik eden bu faaliyetler günah olarak kabul edilir. Ortodoks yaklaşımda makul yeterlilik ve onurlu varoluş ilkesi savunulur. İnsanların maddi ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi ve maddi malların peşinde koşulması kınanır. Mülkiyetin kendisi iyi ya da kötü değildir ve kişiyi mutlu edemez, ancak onu elde etme süreci ahlaki doğrudan etkiler. Zengin olmak için hırsla çalışmak kişinin ruhsal durumuna zarar verir ve kişiliğın tamamen bozulmasına yol açabilir (Chaplin, 2002: 112-129).

Protestanlık ve Ekonomi

Protestanlık, kişileştirilmiş bir Tanrı-yaratıcı ve Tanrı'nın yüceliği için çalışması ve dönüştürmesi amacıyla insana verilmiş kusurlu, günahkâr bir dünya kavramına dayanmaktadır. İnsan 'Tanrı'nın aracıdır', günlük çalışma dini bir görevdir ve Tanrı'ya hizmet etmenin tek yoludur. Dünyevi işlerde başarı, müminin ruhunun kurtuluşunun tek güvenilir işaretidir ve işin genişletilmesi ve ona yeniden yatırım yapılması, dini açıdan anlamlı herhangi bir uygulamada olduğu gibi, sonu olmayan daha fazla hizmetin temelini ve ön koşulunu oluşturur (Weber, 1999).

Protestan fikirlerinin özellikleri çeşitli kilise ve mezheplerin doktrinlerinde ifade edilmiştir. Protestanlığın kurucularından biri Luther'dir. Ona göre, günlük mesleki faaliyet, bir müminin hayatını Tanrı'nın hizmetine adanması için tek fırsattır. Manastırcılığın ve öteki dünyaya ait manastır aseksüelliğinin reddedildiği bu yaklaşımda, zenginlik için ya da sadece geçimini sağlamak için değil, Tanrı için çalışılması esastır, meslek aynı zamanda ilahi bir görevdir.

Jean Calvin'in (1989: 126-127) "kader doktrini", Protestan etiğinin kapitalist girişimciliğın manevi temeline dönüşmesinde etkisi büyük olmuştur. Bu doktrine göre, insanların kurtuluşu ya da yok oluşu Tanrı tarafından belirlenir ve her bireyin gerçek davranışına, doğruluğuna ya da günahkârlığına bağılı değildir. İnsan bilisi Tanrı'nın iradesine erişemez ve bu yüzden Kalvinist bir mümin sürekli olarak yalnızlık ve özlem hisseder. Bir Katolik ya da Ortodoks'un aksine, kilisenin arabuluculuğuna ya da konseyin duasına güvenemez; iman ve Tanrı sevgisi onu bir Lutherci gibi kurtarmaz; kendi doğruluğı ve mutlak dindarlığı bile ona kurtuluş güvencesi vermez. İnanan kişi kaderini ancak günlük işlerinin başarısı ya da başarısızlığıyla değerlendirebilir. Yaşam yolunda iyi talih, zenginlik ve refahla karşılaşır, bu seçilmiş ve kurtulmuş olduğunun bir işareti olarak görülür; aksi takdirde, bu onun mahvolmaya mahkûm olduğu anlamına gelir. Böylece, Kalvinist bir inananın kurtuluşunun görünür ve en güvenilir kanıtının "başarısı" ve "geliri" olduğu ortaya çıkmaktadır. Elde edilen gelir ne kadar büyük ve sermayenin geri dönüşü ne kadar hızlı olursa, tüm faaliyetin dinî değeri o kadar yüksek ve öznesinin kurtuluşu o kadar açık olur. Bu durumda, ticari başarının maddi değeri değil soyut ifadesi önem kazanır. Bu da sonuçların karşılaştırılmasını ve farklı faaliyet türlerinin Tanrı'yı hoşnut etme derecesinin değerlendirilmesini mümkün kılar.

İslam ve Ekonomi

Beyin- İslam dini Müslümanların sadece ibadet hayatını düzenlemekle kalmamış, hayatın her alanına dair kurallar koymuştur. Nitekim İslam'a göre hayatın her alanında Allah'ın emirlerine ve rızasına uygun yaşanmaya çalışılmalı ve bu uğurda çaba gösterilmelidir. İslam, ticareti hayatın bir parçası olarak kabul etmiş ve ona dair düzenlemeler getirmiştir. Hanefi mezhebinin önemli isimlerinden İmam Muhammed'e neden züht hakkında bir kitap yazmadığı sorulduğunda, onun, "*alışveriş hükümleri*" hakkında bir eser yazdığını söylemesi (Zernûcî, 2014) ticari hayatın önemsendiğine örnektir.

İslam kaynaklarında *iktisat*, "*aşırıya gitmemek, ölçülü olmak, tasarruf etmek, orta yolu izlemek, tutumlu olmak, biriktirmek*" (Şafak, 1992; Erdoğan, 1998) gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Kur'an'da üretim, dağıtım ve bölüşüme dair iktisadi bir kavram olmasa da bu Kur'an ve sünnette iktisat kelimesinin *doğru, orta ve ortalama yol* anlamlarına vurgu yapılmakta, (Mâide, 5/66; Tevbe, 9/42; Nahl, 16/9; Lokman, 31/32; Fâtır, 35/32) iktisat yapan (muktasid), "dünyevi ve uhrevî işlerinde orta ve doğru yolu takip eden kişi" olarak tanıtılmaktadır (Yazır, 1979). Öte yandan, iktisat kelimesinin bu anlamları, iktisat bilimine ilişkin teknik anlamla da örtüşmektedir. İnsanları tüketim konusunda bilinçli olmaya çağırın ayet (İsrâ, 17/29), ihtiyaç ölçüsünden fazla tüketmeyi ve gereğinden fazla harcama yapmayı doğru saymamaktadır.

İslam ekonomisi ahlak temeli üzerine inşa edilmiş ve hadislerde bu duruma açıkça vurgu yapılmıştır. İslam ticari faaliyetlerde dürüst olmayı ısrarla tavsiye etmiştir. Kur'an'da ticaret ahlakı ile çok sayıda ayet vardır:

- "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar, insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yaparlar; kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik yaparlar. Onlar, büyük bir gün için tekrar diriltileceklerini sanmıyorlar mı? O gün insanlar âlemlerin Rabbi huzurunda

duracaklardır.” (Kur’an: 83, 1-6).

- “... yetimin malına yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adâletle tam yapın. ...” (6, 152).
- “Artık ölçüyü ve tartıyı tam yapın. Mal ve eşyanın değerini düşürerek insanlara haksızlık yapmayın. Yeryüzünde düzen sağlandıktan sonra orada bozgunculuk çıkarmayın. Gerçekten inanmış iseniz, sizin için hayırlı olan budur.” (7, 85).
- “Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı büyük bir titizlik ve tam bir doğrulukla yerine getirin; kendilerine ait mallarda haklarını eksiltmek suretiyle insanlara zulmetmeyin ve bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın. Eğer mü’minseniz Allah’ın helâlinden kazandırdığı kârlar sizin için daha hayırlıdır. Bununla beraber ben sizin başınızda bir bekçi de değilim.” (11, 85-86).
- “Ölçtüğünüz vakit tam ölçün, tarttığınız zaman da doğru teraziyle tartın. Bu, ticâretiniz için daha hayırlı ve sonuç itibariyle daha güzeldir.” (17, 35)
- “Ölçeği tam yapın. Eksik ölçerek başkalarına zarar verenlerden olmayın. Tarttığınızda da doğru terazi ile tartın.” (42, 181-182)
- Öyleyse tarttıklarınızı adâletle dosdoğru tartın ve hiçbir zaman ölçüyü eksik tutmayın! (55, 9)

Daha birçok ayet ve hadiste ticarete dürüstlüğün önemi ön plana çıkarılmaktadır. Bu hadislerden biri şudur: Peygamber, bir gün pazar yerinde dolaşırken tahıl ürünü satan bir tüccarın yanına gelir. Elini buğday çuvaldaki buğdayın içine daldırıldığında buğdayın altının ıslak olduğunu görür ve satıcıya, “Bu nedir?” diye sorar. Satıcı, “Yağmur yağmıştı, ondan dolayı ıslandı” der. Bunun üzerine Peygamber, “Niçin o ıslak tarafı, halkın görebilmesi için üst tarafa getirmedi?” diyerek adamı uyarır ve ardından şöyle der: “*Bizi aldatan bizden değildir.*” Nitekim, peygamber tarafından söylenen “*doğru sözlü tüccarın kıyamet gününde şehitler ve peygamberler ile birlikte olacağı*” sözü de ticarete dürüst olmaya teşvik etmiştir. İslam düşüncesine göre iktisadi faaliyetler temel ahlaki değerlerden koptuğunda bir sömürüye dönüşmektedir (Bakara, 2/205). Peygamber’in “*Her ümmetin bir fitnesi vardır. Benim ümmetimin fitnesi de maldır*” (Tirmizi, “Zühd”, 26) sözü dikkat çekicidir.

İslam, iktisadi hayata dair detaylı hükümler koyarak bu alanını daraltmamış, bilakis bütüncül bazı kaideler koyarak geri kalanını ticari hayatın olağan akışına bırakmıştır. Örneğin Peygamber fiyat koyanın Allah olduğunu belirterek (İbn Mâce, Tirmizi) piyasaya müdahil olmaktan kaçınmış ve fiyatların arz talep dengesi ile oluşmasını istemiş ve fiyatlara narh koymayı kabul etmemiştir.

İslam iktisadının önemli bir özelliği de onun mülkiyete bakış açısıdır. Nitekim İslam ticareti teşvik etmekte ancak bunların bir emanet olduğunu sürekli vurgulayarak para kazanmanın amaç edinilmesini engellemeye çalışmaktadır. Özel mülkiyeti kabul eden İslam aynı zamanda bütün mülkün Allah’ın olduğunu ve bizim bu mülklerde sadece birer emanetçi olduğumuzu belirtir (Khan, 1994: 6-20). Başkalarına muhtaç şekilde yaşamayı uygun göremeyen İslam’da kişinin kendi çalışması ve el emeğini yemesi övülmektedir. Bu konuda Peygamber “*Kimse, kendi*

kazancından/el emeğinden daha hayırlı bir rızık asla yememiştir” (Buhari) diyerek çalışmanın ve üretmenin değerini vurgulamıştır.

İslam’ın ilk yıllarından itibaren ticari hayat düzenlenmiş ve erken sayılabilecek bir dönemde İslam iktisat literatürü oluşmaya başlamıştır. Mezheplerin oluşmaya başladığı vakitlerde kaleme alınan Kitabu’l-Harâc ve Kitabu’l-Emvâl kitapları ile başlayan bu literatür (Kallek, 2015) ilerleyen asırlarda büyüyerek devam etmiş ve günümüze büyük bir ilmî miras bırakacak sayıya ulaşmıştır.

Seyyid Bey, İslam iktisadında insanların mala yönelik bir eğilim içinde olduklarını söyler. Hatta bu eğilimi, mal ile meyil kelimeleri arasında bağlantıyla izah etmeye çalışır (Seyyid Bey, 1916; Dalgın, 1999: 97-127). Üretimin ve tüketimin dengeli olması/iktisadilik ilkesi gereği servet sahibi olmak değil, servetin atıl tutulup işlenmemesi eleştirilmektedir. İslam iktisadi hayatının en belirgin vasıflarından biri de faiz yasağıdır. Birçok ticari faaliyet faiz içerdiği ya da faiz şüphesi taşıdığı gerekçeyle hoş görülmemiş veya bunlar için faiz içermeyen alternatifler üretilmeye çalışılmıştır (Bayındır, 2015).

Özet olarak İslam iktisadı Kuran ve sünneti referans alan, ahlak temelli ve belli başlı sabiteleri olmakla birlikte hayatın akışı içinde şekillenen bir ekonomi modeli sunmaktadır. Kapitalist ve sosyalist ekonominin çıkmazlarının farkında olan dünya için İslam iktisadı ciddi bir alternatif olarak durmaktadır. Ancak İslam iktisadının gerçekten bir alternatif olabilmesi için sahip olduğu bu uzun ve parlak tarihi geçmişi günümüze uygun bir şekilde aktarmanın yollarını bulması gerekmektedir.

Konfüçyüsçülük ve Ekonomi

17. yüzyılda Çin ekonomik, teknolojik ve sosyopolitik gelişimi açısından birçok yönden Batı’dan üstün ve kapitalizmin gelişimi için en uygun ön koşullara sahip olarak bilim, teknoloji ve sanayinin gelişimini etkileyen birçok önemli keşfe imza atmıştır. Ancak bunlar Batı’da uygulanmıştır. Bu durum, Konfüçyüsçülüğün dünya görüşünün dünyayı ve faaliyetleri dönüştürmeye değil, dış koşullara pasif bir şekilde uyum sağlamaya yönelik olmasıyla açıklanmıştır. Bu anlayışa göre toplum bu kozmosun bir parçasıdır ve onun birleşik yasalarına, ebedî uyumuna tabidir. Kozmosun yasalarına itaat etmek, onlara uyum sağlamak, barış ve mükemmellikten oluşan mutluluğun tek koşuludur. Tüm sosyal ve insani talihsizlikler, yöneticiler, memurlar veya sıradan insanlar tarafından önceden kurulmuş düzenin ihlali, büyüklere saygısızlık, itaatsizlik, yasalara uymama sonucunda ortaya çıkar (Weber, 1953).

Konfüçyüsçü dünya tasavvurunda dünyanın pratik reddi yoktur. Dünya mümkün olan tüm dünyaların en iyisidir. İnsanlar doğal olarak iyidir ve insanlar birbirlerinden sadece erdem dereceleri bakımından ayrılırlar ki, bu da öncelikle geleneksel normların bilgisi, yasalara itaat, büyüklere saygı, yani eğitim ile belirlenir. Erdem ve kişisel mükemmelliğe ulaşmanın evrensel yolu, klasik felsefi ve edebî metinlerin incelenmesine dayanan eğitimdir ve eğitimin ön koşulu maddi zenginliktir. İhtiyaç ve eğitim eksikliği erdemi engeller ve ahlaksızlıklara, görgü kurallarının ve yasaların ihlaline yol açar (Weber, 1993).

Konfüçyüsçü Çin yüzyıllar süren rasyonel bir iktisadi yönetim geleneğine sahip

olagelmıştır. Ancak eğitimli Konfüçyüsçü, iktisadi faaliyete bir girişimci değil, bir memur gözüyle bakar. Konfüçyüs'ün kendisi, yalnızca etik normlara uyulması temelinde çözülebileceğini düşündüğü ekonomi sorunlara büyük önem vermiştir. “Lunyui” adlı eserinde şöyle yazmıştır: “İnsanlar zenginlik ve asalet ister. Doğru ilkeler tarafından yönlendirilmezlerse, bunları elde edemezler. İnsanlar yoksulluktan ve toplumdaki düşük konumlarından nefret ederler. Doğru ilkelerle yönlendirilmedikçe bunlardan kurtulamazsınız.” Doğru, adil, büyüklere saygı ve yerleşik normlara riayetle dolu bir yaşamın dışında, zenginlik meşruiyetini kaybeder. Konfüçyüs şöyle der: “Adaletle elde edilmeyen zenginlik ve asalet benim için gökyüzünde süzülen bulutlar gibidir (Huang, 2010: 326; Legge, 1877: 229-247).

Konfüçyüs geleneği içinde oluşturulan iktisadi incelemeler, devletin ekonomi üzerinde sıkı bir denetim kurmasını, maliyeye özel önem verilmesini, vergilerin zamanında ve eksiksiz toplanmasını ve halkın zenginleşmesi için gerekli koşulların yaratılmasını öngörür, zira halkın zenginliği devletin refahının anahtarıdır. Buna ek olarak, ekonomi alanında ahlakın adilliğine ve güdülerin rasyonelliğine gereken özenin gösterilmesini tavsiye ederler: Konfüçyüsçü ekonomi kavramının en önemli “dogmaları” “adalete büyük önem vermek ve kârı göz ardı etmek” ve “savurganlıktan kurtulmak ve tutumluluğu teşvik etmek” gereklilikleridir. Tutumluluk, çalışkanlık ve yaşlılara saygı ulusal erdem temelleridir ve ekonomi yönetiminin ana hedefi olan devlette istikrar ve düzeni sağlarken yönetici hanedanı da korur. Aynı zamanda zenginlik ve refah, Konfüçyüs'ün iyi bir hükümdarın yönetiminde fakir olmanın, kötü bir hükümdarın yönetiminde ise zengin olmanın utanç verici olduğu şeklindeki ünlü sözünü doğrulayan makul ve erdemli yönetimin bir işlevi olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, Konfüçyüsçü Çin'de yeterince gelişmiş rasyonel iktisadi düşünce, iktisadi kalkınmaya başta istikrar ve geleneğin dokunulmazlığı olmak üzere devlet çıkarları açısından bakmış, bunun sonucunda bürokratik aygıt ve bürokratik yönetim ilkeleri, girişimci inisiyatifin ve iktisadi kalkınmanın nesnel yasalarının yerini almıştır. Aynı zamanda, dış koşullara rasyonel adaptasyona odaklanması, Konfüçyüsçü geleneğe sahip ülkelerin hızlı ve etkili bir şekilde modernleşmeyi yakalamalarına olanak sağlamıştır.

Konfüçyüs geleneğine sahip bir diğer ülke olan Japonya'da da devlet iktisadi hayatta çok önemli bir rol oynamaktadır, ancak bu rol Çin'dekinden daha dinamikdir. Japon ekonomisinin gelişiminde devletin üstlendiği yüksek rol, yasal olarak değil (uzmanlar arasında yasal olarak devletin kapasitesinin örneğin Amerika'dakinden bile daha az olduğu yönünde bir görüş vardır), sosyokültürel gelenekler tarafından belirlenmektedir: Yüzyıllar boyunca gelişen bir bütün olarak kendini algılama, kolektif hedeflere ulaşmaya yönelme ve kolektif çıkarları için kişisel çıkarları feda etmeye hazır olma ilkeleri, bürokrasiyi toplumsal hiyerarşinin en üst seviyesine yükseltmektedir, çünkü kamu bilinci onu geleneksel olarak yüksek düzeyde güce sahip bir bürokrasi olarak algılamıştır (Okimoto, 1989: 161).

Japon bürokrasisi kısmen Konfüçyüsçü etiğe, kısmen de tarihsel geleneğe dayanan yüksek bir toplumsal saygınlığa sahiptir. Meiji reformları ve öncesindeki Tokugawa döneminde (1700-1860), merkezi hükümetin akıllıca politikası barış, refah ve istikrarı, ardından da hızlı iktisadi modernleşmeyi sağlamıştır. Dahası, Japon toplumu uyum ve uzlaşmaya yöneliktir ve rakip piyasa oyuncuları arasında bunu başarmak için “üçüncü bir güce”, tarafsız bir arabulucuya ihtiyaç vardır ki bu da bürokrasidir (Okimoto, 1989: 22).

Kaynakça

- Bayındır, S. (2015). Fıkhi ve iktisadi açıdan İslami finans. Süleymaniye Vakfı Yay.
- Bodur, H. E. (1990). Modern kapitalizmin doğmasında dinin rolü (kapitalizmin ruhu ile Protestan ahlâkı arasındaki ilişki). Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9, 80-108.
- Calvin, J. (1989). Calvin's Institutes: A new compend (Vol. 20). Westminster John Knox Press.
- Chaplin, V. (2002). Remaining oneself in a changing world: The bases of the social concept of the Russian Orthodox Church. The Ecumenical Review, 54(1/2), 112-129.
- Dalgın, N. (1999). İslâm hukukuna göre satım sözleşmesi açısından mal kavramı. On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, 97-127.
- Erdoğan, M. (1998). Fıkıh ve hukuk terimleri sözlüğü. Rağbet Yay.
- Huang, Y. (2010). Confucius and Mencius on the motivation to be moral. Philosophy East and West, 65-87.
- Kallek, C. (2015). İslam iktisat düşüncesi tarihi. Klasik Yay.
- Khan, M. A. (1994). An introduction to Islamic economics. International Institute of Islamic Thought.
- Laborem Exercens (1981). On human work - encyclical of John Paul II. Vatican.
- Legge, J. (1877). The life and teachings of Confucius: With explanatory notes, 1. Trübner & Company.
- Lin, K., Button, D. M., Su, M., ve Chen, S. (2016). Chinese college students' attitudes toward homosexuality: Exploring the effects of traditional culture and modernizing factors. Sexuality Research and Social Policy, 13, 158-172. <https://doi.org/10.1007/s13178-016-0223-3>
- Mich, M. L. K. (1998). Catholic social teaching and movements. Twenty-Third Publications.
- Okimoto D. I. (1989). Between MITI and the market. Stanford.
- Polanyi, K. (2002). The great transformation. Readings in economic sociology, 38-62.
- Seyyid Bey (1916). Mülk, mal ve Bey'in Mahiyeti. Dârülfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1(2), 131-141.
- Sombart, W. (1994). Bourgeois: Studies on the history of the spiritual development of modern economic man. Y. N. Davydova, V. V. Sapova ve M. Nauka (Düz.).
- Sombart, W. (2017). The jews and modern capitalism. Routledge.
- Şafak, A. (1992). Hukuk terimleri sözlüğü. Rehber Yay.
- Weber, M. (1953). The religion of China, Confucianism and Taoism. H. H. Gerth (Çev.). Philosophy, 28(105).
- Weber, M. (1993). The sociology of religion. Beacon Press.
- Weber, M. (1999). Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu. Z. Gürata (Çev.). Ayraç Yay.
- Yazır, Elmalılı M. H. (1979). Hak dini Kur'ân dili (Cilt.6). Eser Neşriyat.
- Zernûcî, B. (2014). Ta'limü'l-Müteallim fî Tarîki't-Taallüm, Beyrût: Dâru İbn Hazm.